

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ КОМПОНЕНТІВ КОМУНІКАТИВНОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ

У статті проаналізовано основні особистісні якості підлітків, які впливають на розвиток комунікативної сфери у даному віці, проаналізовано основні підходи щодо визначення компонентів комунікативної сфери підлітка, а також запропоновано власну структуру та проведено її аналіз.

Ключові слова: компонент; комунікація; підліток; комунікативна сфера.

Постановка проблеми та її актуальність. На розвиток комунікативної сфери впливає ряд важливих чинників, серед яких, особистісні якості займають одну з найважливіших позицій. Усі вони тісно пов'язані між собою і однаково важливі, тим не менш, деякі особисті якості підлітка можуть в різній мірі впливати на розвиток комунікаційної сфери в підлітковому віці.

Метою статті є теоретичне визначення особистісних якостей, які мають найбільший вплив на розвиток комунікативної сфери в підлітковому віці..

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Структура комунікативної сфери, за К. О. Колупаєвою, складається з чотирикомпонентної моделі: мотиваційний компонент, пізнавальний компонент, вольовий компонент і поведінковий (операційний) компонент, що складаються і розвиваються у особистості в ході її діяльності та спілкування з оточенням. Мотиваційний компонент (в ієрархії належить ключова роль) відіграє роль внутрішньої спонуки особистості до певних форм комунікативної активності [5].

В процесі аналізу літератури ми створили власну структуру комунікативної сфери підлітка (табл. 1).

Таблиця 1

Структура комунікативної сфери підлітка

№	Структура комунікативної сфери особистості	Структурні компоненти
1	Мотиваційний	1. Потребово–мотиваційні утворення (потреба у комунікації, самовдосконаленні, самопізнанні тощо). 2. Спрямованість особистості (на власне «Я», на комунікативний контакт) 3. Морально-комунікативні якості (ставлення до інших людей, до комунікативного процесу).
2	Пізнавальний	1. Досвід (знання, уміння, навички); 2. Самопізнання 3. Орієнтованість на комунікацію
3	Емоційно-вольовий компонент	1. Емоційна стійкість 2. Емпатія 3. Сензитивність 4. Самоконтроль
4	Поведінковий (операційний компонент)	1. Рефлексія 2. Автономність 3. Самопрезентація

Мотивація – це сукупність факторів, що впливають на активність особистості. Мотив – внутрішня рушійна сила, що спонукає людину до діяльності. Комунікаційні мотиви – це відносно стійкі атрибути особистості, які задовольняють її інтереси шляхом спілкування з оточуючими. Мотиви органічно пов'язані з потребами, які породжують інтереси і спонукають людину на комунікацію [8].

І. Шкуратова виділяє наступні групи мотивів, які штовхають особистість до комунікації:

- емоційні – потреба підлітка в підтримці;
- пізнавальні – бажання отримати нову інформацію, мати можливість здобути новий досвід та зацікавленість у дружбі з партнером;
- мотиви самоствердження;
- життєві мотиви, спрямовані на вирішення тих и інших завдань та ін..

Окрім того, автор говорить про наявність негативних мотивів, які спрямовані на те, щоб викликати у людини негативні емоції [15].

У підлітків рівень мотивації на комунікації відрізняється ступенем необхідності взаємодії з оточуючими, яка може проявлятися у частоті комунікативних контактів, довго тривалості тощо.

Ще однією відмінністю комунікативної діяльності підлітків є спрямованість, яка виявляється у меті взаємодії з оточуючими. У підлітковому віці формується мотиваційна, особистісна та ціннісна спрямованість, яка визначає на актуальність спілкування не тільки на цьому етапі, але і в майбутньому. Означені прояви є показниками комунікативної діяльності особистості [11].

Спрямованість суб'єкта на комунікативні контакти означає спрямованість на взаємодію з оточуючими: інша людина виступає як суб'єкт і мета комунікативної діяльності. При цьому в особистості переважають комунікативні мотиви, потреба у встановленні позитивного емоційного контакту. Комунікативна діяльність при цьому спрямовується на виконання спільних вправ [11].

Пізнавальний компонент комунікативної сфери підлітка – це знання, уміння, навички, завдяки яким реалізується комунікація. Розвиток цього компоненту передбачає поглиблення процесу самопізнання та орієнтацію на спілкування з партнерами. Пізнавальний компонент пов'язаний з пізнавальними процесами особистості, особливостями їх розвитку, формуванням спеціальних і загальнокультурних знань, комунікативних умінь і т. п. [10].

Пізнавальний компонент включає в себе такі особистісні якості як ссамопізнання та спрямованість особистості на спілкування.

Самопізнання у підлітковому віці відбувається в два етапи. На першому етапі особистість намагається наслідувати поведінку дорослих, відчуває залежність від однолітків. На наступному етапі, відбувається пізнання своєї особистості, своєї своєрідності. Знижується залежність від однолітків. Саме на цьому етапі підліток починає оцінювати свої можливості як учасника комунікативного процесу, а також відстоювати свою думку в разі, якщо з його думками не погоджуються. Якщо особистість не влаштовує рівень розвитку його комунікативних вмінь, підліток починає працювати над собою, має місце самовиховання [12].

Спрямованість особистості на комунікацію включає в себе систему домінуючих мотивів, які спонукають підлітка до спілкування. Це інтереси, ідеали, переконання особистості, які керують вчинками особистості.

Проте, мотиви можуть бути як усвідомленими, так і неусвідомленими. Їх співвідношення визначає поведінку людини у новій для неї ситуації. Наприклад, підліток має сформований намір на комунікацію, але безпосередня спонука, наприклад емоційний стан, може значною мірою впливати на результат діяльності [13].

Емоційно-вольовий компонент комунікативної діяльності підлітка – це відчуття, пов'язані з виконанням роботи та реалізацією рішень, які приймає індивід; полягає у відчуттях, пов'язаних з діяльністю та прийняттям рішень у процесі спілкування з оточуючими.

Емоційно-вольовий компонент включає в себе емоційну стійкість, регулювання емоцій та поведінки, самоконтроль (уміння уникати конфлікту, управляти своєю поведінкою, здатність до самоорганізації та інше). Сформованість даного компонента комунікативної діяльності передбачає наявність наступних якостей: емоційна стійкість, емпатія, сенситивність, самоконтроль та самоорганізація [14].

Ці складові необхідні підлітку як суб'єкту спілкування для свідомого прийняття рішення в комунікативній ситуації, послуговування узгодженими з суспільними нормами способами та засобами комунікації, контролювання і регулювання своєї поведінки в ході взаємодії [14].

Емоційна стійкість особистості вважається однією з найважливіших особистісних якостей підлітка, який дозволяє гарно проявити себе в комунікативному процесі. [1, 7].

Емпатія, як один з механізмів у структурі особистості допомагає встановити зв'язок з оточуючим середовищем засобом спілкування. В лінгвістичній сфері, термін «емпатія» використовується для опису способів «передавання інформації співрозмовником». У мовознавстві, емпатія – це процес ідентифікації співрозмовника з безпосереднім учасником обговорюваної ситуації, виклад інформації з певної точки зору.

Підлітки з високим рівнем розвитку емпатії краще розуміють оточуючих, вміють встановлювати контакти з однолітками та дорослими, дозволяє встановлювати більш міцні дружні зв'язки.

Сензитивність – риса характеру особистості, яка проявляється підвищеним рівнем чутливості до подій, що відбуваються з нею. Дана якість передбачає наявність емпатії (здатності до співчуття). Сензитивність починає розвиватись ще в дитинстві, коли починають формуватись базові соціальні установки, закладаються основи світогляду, звички, пізнавальні здібності та ін. [6,

с. 71–74]. Сензитивність визначається найменшою силою впливу зовнішніх факторів, яка необхідна для виникнення психічної реакції у підлітка, тобто, мінімальною силою подразника.

Підлітковий вік є сенситивним для становлення особистості та вибору життєвого шляху. В цей період особистість розвивається в соціумі, навчається в закладах освіти, визначає свої плани на майбутнє. Емоційна та вольова сфера набуває якісних змін, підліток навчається керувати своїми емоціями і емоційними станами [6, с. 71–74].

Саморозвиток та самоконтроль є не менш важливими внутрішніми структурами особистості, які впливають на розвиток комунікативних вмінь підлітка.

Саморозвиток у підлітковому віці – це цілеспрямований процес самовдосконалення, що визначається метою і стратегією навчальної діяльності, здобуттям комунікативних знань, умінь та навичок. Невід’ємною складовою саморозвитку є самоконтроль.

Самоконтроль – це здатність контролювати, адекватно оцінювати свої емоції. Самоконтроль як вольова якість особистості характеризується високим рівнем самосвідомості і пов’язана з контролем поведінки, емоцій, думок.

Завдяки самоконтролю особистість може успішно спілкуватись з іншими людьми, незважаючи на можливі проблеми та внутрішні переживання.

Поведінковий (операційний) компонент комунікативної діяльності передбачає визначення на основі досвіду та оцінки намічених умов спілкування, пошук найбільш вірогідних способів вирішення завдань (володіння комунікативними вміннями, навичками, знаннями, розумовими операціями тощо) [2, 4].

В структурі поведінкового компоненту виділяють наступні складові: рефлексія, автономність, самопрезентація.

Рефлексія – це здатність до самоаналізу та самопізнання своєї внутрішньої психічної діяльності, психічних якостей станів. Це свідомий і добровільний процес осмислення та переосмислення школярем власних психологічних ознак, досягнень та можливостей, а також відносин з соціальним світом, які виявляються у ході спілкування з іншими людьми.

Б. В. Кайгородов визначає саморозуміння як процес усвідомлення людиною свого існування, результатом якого є когнітивне, емоційне узгодження продуктів самосвідомості та реальності [3]. Автор визначає наступні показники розуміння підлітком себе: сприйнятливість, здатність до об’єктивності, відкритість новому досвіду, здатність до самоспостереження, емпатія, соціальна зрілість, узгодженість зовнішніх та внутрішніх джерел інформації про себе та інших [3].

Автономність – це спосіб поведінки підлітка, який проявляється в самовизначенні і незалежності, вмінню протистояти соціальному тиску, оцінювати себе, виходячи з особистих стандартів, саморегуляції власної поведінки. Автономність є визначальним критерієм психічного здоров’я і цілісності особистості.

С. К. Нартова-Бачавер визначає автономність як здатність людини контролювати, захищати і розвивати свій психологічний простір, що ґрунтується на досвіді автономної успішної поведінки [9].

Не менш важливою складовою поведінкового компоненту комунікативної діяльності підлітка є самопрезентація, яку розуміють як акт самовираження особистості, спрямований на створення гарного враження у оточуючих або відповідність чийось ідеалам. Самопрезентація в підлітковому віці характеризується демонстрацією особистістю свого «Я» і очікування ціннісного ставлення до себе. Це вміння підлітка презентувати себе у нових для нього умовах, в новому оточенні. Самопрезентація – це важливий аспект соціальної адаптації особистості.

А. О. Кононенко, говорячи про розвиток самопрезентації у підлітковому віці говорить про те, що потреба у спілкування є потребою пізнання себе, а продукт спілкування – образом себе та іншого. Самопрезентація підлітка визначається у наступних моментах:

- бажанні у рівному відношенні до нього з боку оточуючих (вчителі, батьки), але підлітка не хвилює, що прав він вимагає більше, а обов’язки брати на себе не хоче;
- у прагненні до самостійності, що виражається у протесті до контролю з боку дорослих;
- у прояві власних поглядів, смаків, поведінки та ін.

Висновки. Таким чином, на розвиток комунікативної сфери підлітка впливають його особистісні властивості. В структурі комунікативних здібностей виділяють наступні компоненти:

- мотиваційний, який включає в себе потреби, спрямованість особистості, морально-комунікативні якості;

- пізнавальний, в основі якого лежить досвід, уміння самопрезентації, орієнтованість на комунікацію;
- емоційно-воловий, який включає в себе емоційну стійкість, емпатію, сенситивність, самоконтроль.
- поведінковий компонент комунікативної діяльності в підлітковому віці представлений автономністю та рефлексією.

Кожен з цих внутрішніх компонентів тим чи іншим чином впливає на комунікативну поведінку особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аршава І. Ф. Суб'єктивне благополуччя і його індивідуально-психологічні та особистісні кореляти / І. Ф. Аршава, Д. В. Носенко // Вісник ДНУ ім. О. Гончара. Серія «Педагогіка та психологія». – Д., 2012. – Вип. 18, Т.20, №9/1. – С. 3–10.
2. Веретенко Т. Г. Детермінанти формування безпечної діяльності молоді в мережі Інтернет/ Т.Г. Веретенко, М. А. Снітко. – режим доступу до сторінки : <http://elibrary.kubg.edu.ua/1310/>
3. Кайгородов Б. В. Психологические основы развития самопонимания в юношеском возрасте : Дис. д-ра психол. наук : 19.00.13 : Астрахань, 1999. – 310 с. РГБ ОД, 71:00-19/43-3
4. Кіян А. П. Психологічні проблеми спілкування вчителя з підлітками / А. П. Кіян // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки. – 2013. – Вип. 40. – С. 294–298. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_012_2013_40_57
5. Колупаєва К. О. Особливості комунікативної культури особистості школяра/ К. О. Колупаєва// Режим доступу: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/stud_almanah/v_1/24.pdf.
6. Кочерга О. В. Сензитивность как психологическое состояние человека// О. В. Кочерга Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. – 2002. Вип. 17. – С. 71–74.
7. Носенко Е. Л. Форми відображеної оцінки емоційної стійкості та емоційної розумності людини / Е. Л. Носенко, І. Ф. Аршава, К. П. Кутовий. – Д.: Вид-во «Інновація». - 2011. – 178 с]
8. Максименко, С. Д. Загальна психологія: Навч. посібник / С. Д. Максименко, В. О. Соловієн-ко. – 2-ге вид., стер. – К. : МАУП, 2001. – 255 с.
9. Нартова-Бочавер С. К. Понятие «психологическое пространство личности»: обоснование и прикладное значение / С. К. Нартова-Бочавер // Психологический журнал. – 2003. – Т.24 – № 6. – С. 27.
10. Пляка, Л. В. Психологічні особливості розвитку професійної комунікативної компетентності у майбутніх провізорів : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. психологічних наук / Л. В. Пляка. – К., 2010. – 20 с.
11. Проскурняк О. І. Конструкт методик діагностики комунікативної діяльності підлітків з легким ступенем розумової відсталості / О. І. Проскурняк // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Психологія. – 2012. – № 1032. – Вип. 50. – С. 103–106. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhlPC_2012_1032_50_26
12. Савчин М. В. Вікова психологія.: навч. посібник / М. В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Академвидав. – 2005. – С. 7–30.
13. Трофімов Ю. Л. Психологія: підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова. – К. : Либідь, 2001. – 560 с.
14. Черній М. М. Структура комунікативної культури вчителя іноземної мови / М. М. Черній// Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – 2013. – Вип. 36. – С. 474-479. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sitimn_2013_36_99
15. Шкуратова И. П. Самопредъявление подростков в общении с разными партнерами // М: Имиджология. – 2004. – С. 225–229.

T. Pavlenko

THEORETICAL ANALYSIS OF TEENAGERS' COMMUNICATIVE SPHERE COMPONENTS

Summary. *The the article considers the teenagers basic personal qualities which influence the development of the communicative sphere at this age, analyzes the main approaches to determining the components of the teenager's communicative sphere, proposes the author's own structure and analyzes it.*

Keywords: *component; communication; teenager; communicative sphere.*